

nje je može li se uopće zlo promatrati svrhovito u smislu da ono ima pozitivnu svrhu te služi li ono za izgradnju čovjeka duše kao što to primjerice nalazimo u rješenju koje je ponudio John Hick i dr., ili će čitatelji zaključiti da nema smisla govoriti o teodiceji ni pokušajima odgovora na problem zla, osobito u svijetu u kojem se suvremeni čovjek nalazi i prema kojemu se čini da je gotovo nemoralno razmišljati o opravdanju Boga s obzirom na postojanje zla.

Društveni interes za objavom ovog djela iznimno je velik, jer ono predstavlja, prema našim saznanjima, prvu knjigu, u kojoj se pojavljuje tematika teodiceje obrađena iz pozicije suvremenih autora te najpoznatijih i najintrigantnijih teodicejskih prijedloga koje možemo pronaći u recentnim filozofskim raspravama. Interes znanstvene zajednice također je velik jer u nas ne postoji djelo u kojem se naznačena tematika prikazuje na sličan način. Tema je, drugim riječima, od interesa filozofima, teolozima i humanistima općenito, kao i praktičnim vjernicima. Autor je u djelu koristio relevantne znanstvene metode i alate, a ujedno se služio recentnom, odnosno relevantnom literaturom. Prisutna je sustavnost u kojoj svakog pojedinog filozofa i njegov teodicejski prijedlog detaljno analizira, navodeći u bilješkama dodatnu literaturu za produbljivanje teme. Ovo djelo u prvom je redu namijenjeno filozofima, nedvojbeno i teolozima, što znači da će zasigurno biti raspravljano i obrađivano u akademskim krugovima humanista, no ono svakako može biti od interesa i vjeroučiteljima jer je napisano jasno, razumljivo, iznimno interesantno i intrigantno, što će ga približiti mnogim zainteresiranim vjernicima laicima. Društveni interes za knjigu je, prema našem sudu, zasigurno velik budući da se ono odnosi na analizu uvijek aktualne teme i s njom povezanih suvremenih autora koji su ju na originalan način analizirali i interpretirali. U nas

ne postoji djelo slične kvalitete, tematike, niti napisano uz ovako iscrpnu i sustavnu analizu i bogatu bibliografiju. Stil pisanja iznimno je sistematičan, kvalitetan, jezik jasan i razumljiv, a djelo po svojoj strukturi i načinu pisanja posjeduje iznimnu didaktičku vrijednost (posebice za studente i doktorande na filozofskim i teološkim učilištima). Autor koristi recentnu, bogatu i relevantnu literaturu. Znanstveni doprinos djela je također izniman. U djelu je obrađena tematika koja se u filozofiji i teologiji pojavljuje od samih početaka, dakle, od antike pa sve do naših dana, a izvjesno je da će tema biti prisutna i u našoj bližoj i daljoj budućnosti. Autori i njihovi teodicejski prijedlozi prikazani su sustavno, detaljno, kvalitetno, ukazano je na prednosti i nedostatke njihovih pozicija, kao i na moguće buduće korake u istraživanju. Iako su u djelu obrađeni samo odabrani suvremeni autori, svaki čitatelj i čitateljica ima priliku dobiti cjelovit uvid u tu tematiku, jer autor se pobrinuo da izloži sve ono bitno za razumijevanje te tematike. Studenti (i doktorandi) filozofije i teologije zasigurno će u kolegijima iz filozofije religije obrađivati tu tematiku. S obzirom na sve prethodno rečeno, smatramo da knjiga Danijela Tolvajčića, filozofa s Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, *Teodicejski problem u suvremenoj filozofiji religije* predstavlja izvorni znanstveni rad, koji je po prvi put na ovaj način predstavljen u našoj znanstvenoj i stručnoj javnosti. Djelo je jednako vrijedno i važno i za educiranje studenata filozofije i teologije.

Aleksandra Golubović

Anselm Grün, *Knjiga o umijeću življenja*. Zagreb: Glas Koncila, 2020.

Knjiga o umijeću življenja autora Anselma Gruna objavljena je 2020. godine u izdanju Glasa Koncila. Knjiga je prijevod njemačkoga izvornika *Das Buch der*

Lebenskunst (objavljena 2019.), a na hrvatski jezik preveo ju je Mihovil Fratello.

Benediktinac Anselm Grün ubraja se među najčitanije kršćanske autore s preko tristo objavljenih knjiga prevedenih na tridesetak jezika. U svojim djelima vrlo uspješno isprepliće kršćanske poruke s elementima dubinske psihologije dotičući sve aspekte ljudskoga života i proničući u dubinu čovjeka. Ova knjiga plod je dugogodišnjega autorova iskustva rada na područjima kršćanske duhovnosti, psihologije i menadžmenta. Na 255 stranica, kroz devet međusobno povezanih poglavlja, Grün daje praktične smjernice i poticaje za osobnu preobrazbu s ciljem življenja autentičnoga života. Knjiga sadržava sljedeća poglavlja: *Srž radosti — budi ono što jesi; Isplati se živjeti dane; Daj smisao svom poslu; Traži dubinu u svim odnosima; Uzmi svoje prijatelje kao dar; Imaj povjerenja u ljubav i idi do njezina temelja; Dopusti da se dogodi preobrazba; Idi do kraja svoje čežnje; Živi umjesto da životariš.*

Na samom početku naglasak je stavljen na upoznavanje samoga sebe kroz proces otkrivanja i prihvaćanja vlastitih slabosti i pogrešaka. Tomu je procesu potrebno pristupiti s puno nježnosti, ljubavi i blagosti. Autor ističe da pogled u nutrinu i spoznavanje osobnoga unutarnjega kaosa obogaćuje čovjeka jer upravo u tim dubinama upoznaje Boga.

Kroz drugo poglavlje *Isplati se živjeti dane* autor naglašava važnost života u sadašnjosti objašnjavajući kako život u budućnosti ili prošlosti dovodi do razvoja sumnje, straha i očaja, što utječe na pojavu beznada i besmisla. S ciljem ostvarivanja što kvalitetnijega života potrebno je suočiti se sa smrtnošću i smrću jer spoznaja o smrti poziva na život u ovom trenutku. Kako bismo što uspješnije živjeli sadašnji trenutak autor preporučuje molitvu i kontemplaciju.

Sljedeće poglavlje dotiče promišljanje o smislu posla i rada. Grün zaklju-

čuje kako raditi znači dopustiti Bogu da nas uzme u svoju službu, čime čovjek napušta samog sebe i osobne interese. Naglašava postojanje specifične zadaće za svakog pojedinca koju samo on može izvršiti. Posebno promišlja o marljivosti, škrtosti, strpljenju, smislu rada i stresu. Navodi da marljiv čovjek radi radosno, a s druge strane škrtac radi ogorčeno i ne može prestati raditi iz pohlepe. Plodove svojega rada i sazrijevanja može ubrati samo strpljiv radnik. Svatko tko dobro obavlja svoj posao služi drugima i upravo u tom je smisao rada. Raditi isključivo vlastitim snagama dovodi do pojave stresa i iscrpljenosti. S druge strane, onaj tko pronade svoj unutarnji izvor (Duha Svetog) može raditi bez umaranja. Autor naglašava kako se život ne smije poistovjetiti s poslom jer je život i zahvalno uživanje u plodovima svojega rada. Kako bi posao bio što uspješnije učinjen, preporučuje molitvu, navodeći kako "više rada treba i više molitve" (str. 90). Na kraju autor čitatelju postavlja pitanje: "Što je tvoj cilj?" (str. 105), a odgovor na to pitanje pružit će jasnoću i dati odlučnost za njegovo ostvarivanje.

Kako uspostaviti i održavati zdrave odnose, razmatra u četvrtom poglavlju naslova *Traži dubinu u svim odnosima*. U odnosima preporuča izbjegavati uspoređivanje s drugima, osuđivanje i zavist, a potiče na oprost, milosrđe i pomaganje. Ključni element u odnosima je transcendencija. Otkrijemo li u drugom božansku tajnu, tada u tom odnosu doživljavamo nešto neograničeno i beskonačno. Sastavni dio svih odnosa su emocije, a autor se posebno dotiče agresivnosti, gnjeva, srdžbe i zavisti. Agresivnost i gnjev ukazuju na to da smo drugima dali previše moći nad nama te navodi da se u tim situacijama potrebno udaljiti. Gnjev je prvi korak prema oslobođenju i ozdravljenju, a s druge strane, srdžba razara podsvijest. Zavist se pokazuje u uspoređivanju s drugima i ukazu-

je na nezadovoljstvo samim sobom. Od iznimne važnosti za održavanje zdravih odnosa je opraštanje jer nespremnost na opraštanje ukazuje na vezanost na drugoga i povredu. Opraštanjem se iskazuje milosrđe, čime dolazi do oslobođenja oba srca. Autor naglašava da je svatko izazvan pronaći put kojim će postati blagoslov za druge. Tek tada život postaje plodonosan za svijet, a susret s drugim prilika koja nas može preobraziti.

Peto poglavlje nastavak je promišljanja o odnosima s naglaskom na prijateljske odnose. Kao elemente uspostave uspješnoga prijateljstva autor izdvaja slobodan prostor, slobodu, ljubav i uzajamnost u suprotnosti s posjedovanjem, navezanošću i očekivanjima. Prijatelj je osoba koja podržava u teškoćama, hrabri za borbu sa životom i daje snagu u patnji i trpljenju, zbog čega je dragocjen dar koji je potrebno čuvati i njegovati.

Temom ljubavi autor se bavi u šestom poglavlju navodeći da ljubav nadilazi čovjeka, a bezuvjetnu ljubav moguće je shvatiti samo na primjeru Božje ljubavi. Naglašava kako ljubav ne treba zamijeniti s nagonima posjedovanja, ljubomorom, očekivanjima i nerazumijevanjem. Samo Bog može pružiti apsolutnu ljubav, a očekivanje apsolutne ljubavi od drugoga dovodi do straha. Umijeće življenja sastoji se u gledanju srcem jer jedino ono u svemu vidi tragove Božje ljubavi. Čežnja za ljubavlju postoji kod svih bića, a ako našu čežnju za ljubavlju usmjerimo na Boga s ciljem da on ispunji naše praznine, tada ćemo biti realniji u odnosima i zahtjevima ljubavi od drugih ljudi. Na kraju, autor ostavlja čitatelju prostora za osobno promišljanje postavljajući pitanje: "Što bismo mogli ostaviti iza sebe kao znak svoje ljubavi?" (str. 170).

Dopusti da se dogodi preobrazba sljedeće je poglavlje, u kojem Grün objašnjava proces stvaranja novoga čovjeka. Taj se proces odvija kroz prihvatanje i otpu-

štanje osobnih negativnosti, pri čemu je neophodna ustrajnost, unatoč osviještenim ranama i suočavanju s patnjom. Put u osobnu dubinu događa se povlačenjem u osamu, gdje do izražaja dolaze disciplina, pouzdanje i blagost prema sebi. Objašnjava da su krize sastavni dio rasta i označavaju prolazak kroz ponore duše, tamu, napuštenost, samoću i nevolje. Svladavajući krizu, čovjek otkriva novu snagu te dopušta da se dogodi preobrazba kojoj nas vodi život. Pravi put preobrazbe sastoji se u prihvatanju vlastitih rana, u kojima možemo susresti Boga, koji nas prihvaća takve kakvi jesmo. Prihvaćajući ranu kao nešto dragocjeno, postajemo i osjetljiviji za drugoga.

Promišljajući o čežnji u osmom poglavlju, autor naglašava kako je čežnja nešto najvrjednije što čovjek nosi u sebi i što ga čini svetim. Svaki čovjek čežne ljubiti i biti ljubljen, a u potrazi za ispunjenjem čežnje nerijetko pronalazi zamjenska zadovoljenja, zbog čega upada u ovisnosti. Svaku ovisnost potrebno je preispitati jer neispunjena čežnja koja je u podlozi te ovisnosti predstavlja put preobrazbe. Disciplina podučava kako uzeti život u svoje ruke i živjeti, a ne životariti pod utjecajem ovisnosti. Jednostavnim pitanjem "Koja je tvoja najdublja čežnja?" autor nas potiče proniknuti odgovor na pitanje "Tko sam ja uopće?" (str. 212).

Posljednje poglavlje, naslovljeno *Živi umjesto da životariš*, sažima prethodna poglavlja o životu u punini i radosti unatoč kušnjama, boli i trpljenju. Opušteno, autentično, radosno i hrabro življenje svakoga trenutka u sadašnjosti temelj je života. Čovjeka ne određuju posao, uspjeh, zdravlje, bolest ili priznanje, nego u sebi ima posebnost i neuništivu kvalitetu življenja. Život u punini znači doći u doticaj s unutarnjim izvorom (Bogom), prepoznati ono što je bitno i dopustiti Bogu da nas preobrazi. Askeza

predstavlja dio svakoga duhovnoga puta i radost uzimanja života u vlastite ruke.

Čitajući *Knjigu o umijeću življenja* primjećuje se autorovo vješto ispreplitanje područja kršćanske duhovnosti, psihologije i duhovnoga rasta, što se općenito susreće u njegovim djelima. Jednostavnost, razumljivost i jasnoća kojom je pisana čine ju idealnom za individualan osobni rad i promišljanje. Osim toga, od koristi može biti i stručnjacima s područja psihološkoga, pastoralnoga i duhovno terapijskoga rada. Opisujući svakodnevne situacije, autor čitatelju postavlja ključna pitanja, izaziva na uranjanje u dubinu, povezivanje s transcendencijom i potiče na ustrajnost u promjeni s ciljem ostvarivanja kvalitetnijega i zdravijega odnosa sa samim sobom, bližnjim i Bogom.

Valentina Ričković

Predrag Milidrag, *Opazanje i čulna spoznaja kod Tome Akvinskog*. Beograd: Institut društvenih nauka, 2021.

Autor je već ranije znanstvenim člancima i knjigom (*Ustrojstvo stvorenoga bića u De ente Tome Akvinskoga*, 2019.) pokazao vrhunsko poznavanje Akvinčeve filozofije. Tema je nove knjige sustavan prikaz njegova nauka o osjetilnoj zamjedbi i njezine uloge u konstituiranju spoznaje. Sastoji se od devet poglavlja, s popisom literature, ali bez kazala na koncu knjige. U prva dva poglavlja (*Uvod*, *Čulna spoznaja*) pregledno su objašnjene glavne teme. Treće je poglavlje (*Spoljašna čula*) posvećeno vanjskim osjetilima. Iduća poglavlja (*Zajedničko čulo*, *Imaginacija*, *Mislilačka moć*, *Pamćenje*) opsežno obrađuju Tomina shvaćanja o unutrašnjim osjetilima. U posljednja dva poglavlja (*Rezultati: ka razumskoj spoznaji*, *Završna razmatranja*) Milidrag problematizira rezultate svojih analiza u širem kontekstu stjecanja znanja.

Treba istaknuti posebnu odliku njegova pisanja. Postupno i strpljivo, velikom jasnoćom i preglednošću iznosi svoju argumentaciju, protkanu duljim i kraćim navodima Tomina teksta, koje je sam preveo na srpski. Zato se taj dio lako i brzo čita, a pristupačan je i onima koji se nisu bavili Tominom filozofijom. No budući da je riječ o znanstvenoj monografiji, autor je u podrubnim bilješkama (ukupno 731) naveo svaki prevedeni citat u latinskom izvorniku, uz često upućivanje na druga mjesta koja potvrđuju navode i analize. Znalca Tomine filozofije to može usporiti u čitanju knjige ako se upusti u kopkanje sličnih stavova u svojim primjercima Tominih djela. Pojedinačne teme dobro su obrađene, pa se mogu i kasnije odvojeno proučavati s većom pozornošću.

Budući da je za Akvinca čovjek biće koje istovremeno ima udjela u materijalnom i duhovnom, osjetilna je zamjedba važna jer u nastanku znanja posreduje između ta dva poretka i zato zahtijeva suradnju duše i tijela. Polazište je nesumnjivo empirističko (*oportet ut quod est in intellectu nostro, prius in sensu fuerit*) — ali zaključci nisu radikalni, puno su složeniji i otvoreni za metafiziku. Svida mi se što Milidrag izbjegava razne izme (indirektni realizam, eksternalizam, naturalizam i dr.), popularne u suvremenim tumačenjima Tomine epistemologije. Preferira polazište od onoga što je sam Toma rekao o nekom problemu, analizira ga i iznosi oprezne, uvjerljive argumente. Cijela je knjiga ustrojena prema ulozi osjetilnih sposobnosti u procesu spoznavanja. Najniža su razina vanjska osjetila koja pokazuju najveću pasivnost, tj. ovisnost o materijalnosti osjetila i vanjskoga predmeta koji aficira osjetilne organe. Očita je aristotelovska pozadina, ali Toma pokazuje manji interes za fiziologiju osjetilne zamjedbe. Kada primjerice govori o tom na koji način osjetilo prima formu osjetilno-